Я77

Л308

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ЯРОШИНСЬКА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37(09)(477)

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ НА ІНСТИТУТ БАТЬКІВСТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

1952
БІБЛІОТЕКА
НПУ імені М.П. Драгоманова

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100310631

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Сивачук Наталія Петрівна
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, завідувач кафедри української літератури та народознавства

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
академік АПН України
Євтух Микола Борисович,
АПН України, академік-секретар відділення педагогіки і психології вищої школи

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Постовий Віктор Григорович,
Інститут проблем виховання АПН України,
завідувач лабораторії сімейного виховання

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця

Захист відбудеться 9 червня 2005 р. о 16^{30} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м.Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „29" квітня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради О.Г. Ярошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Оновлення національної системи освіти і виховання в Україні зумовлює нову парадигму педагогіки родинного виховання, яка стає сьогодні важливою ланкою виховання громадянина Української держави XXI століття.

Соціально-економічні процеси, що відбуваються у сучасному українському суспільстві, породжують суперечності між вимогами держави до сімейного виховання та неспроможністю багатьох сімей повноцінно виконувати свої функції. Саме тому пріоритетним напрямом державної політики в Україні стало розв'язання проблем сім'ї, освіти і виховання підростаючого покоління. Підтвердженням цьому є факт оголошення 2004 року Роком сім'ї (Указ Президента України №169 від 6 лютого 2004 р.).

Пошуки оптимальних шляхів розв'язання проблем сучасної української сім'ї зумовлюють звернення до вітчизняних традицій виховання підростаючого покоління, а також до історії становлення та розвитку інституту батьківства.

Перші спроби аналізу ролі і значення інституту батьківства здійснено у працях літописців та видатних діячів Київської Русі, зокрема митрополита Іларіона, літописця Нестора, князя Володимира Мономаха та інших. Значний вплив на розвиток поглядів на інститут батьківства мали ідеї християнства. Позиції української етнопедагогіки щодо функцій інституту батьківства та взаємин між ним і школою виразно проступають у статутах братських шкіл і трактатах викладачів Київської та Острозької академій. Спроби філософського обґрунтування української етнопедагогіки і ролі батьків у житті дитини здійснено Г.Сковородою. Деякі аспекти діяльності інституту батьківства досліджували українські педагоги О.Духнович, І.Негребецький, К.Ушинський. Велика кількість народно-педагогічного матеріалу про етнографію батьківства міститься у збірниках, польових дослідженнях, етнографічних матеріалах, зібраних етнографами, фольклористами XIX – початку XX століття.

Ідеями формування особистості дитини в дусі пошани до батьків, релігійного виховання в сім'ї збагатили педагогічну науку праці Г.Ващенка та І.Огієнка. Значний вплив на формування поглядів щодо інституту батьківства, стосунків батьків і дітей у сім'ї, значення виховного впливу інституту на розвиток дитини мала педагогічна діяльність А.Макаренка та В.Сухомлинського.

Ґрунтовне дослідження джерел, традицій, ідеалів, основних принципів і засобів вітчизняної етнопедагогіки та проблем української родинної педагогіки здійснено у працях українських етнопедагогів М.Стельмаховича та Є.Сявавко.

У працях С.Бабишина, З.Болтарович, О.Вишневського, М.Євтуха, П.Ігнатенко, Г.Кловак, В.Костіва, В.Кузя, О.Любара, Т.Мацейків, В.Мосіяшенко, Н.Побірченко, Н.Рогальської, Ю.Руденка, З.Сергійчук, О.Семеног, Н.Сивачук, М.Сметанського, О.Сухомлинської, П.Щербаня, Л.Юди та інших продовжено дослідження прогресивних здобутків української педагогіки та етнопедагогіки, розкрито значення та вплив інституту батьківства на становлення особистості в різні історичні періоди.

Історико-етнографічні аспекти діяльності родини, культурологічні дослідження сімейних звичаїв та обрядів здійснено дослідниками О.Кравець, А.Пономарьовим, М.Ткачем, С.Черепановою, Р.Чмеликом.

Проблеми психології родинних взаємин, ефективності впливу інституту батьківства на розвиток особистості висвітлено у працях І.Беха, Л.Божович, М.Боришевського, Т.Зелінської, І.Кона, Л.Орбан та інших.

Діяльності інституту батьківства в оновленому українському суспільстві приділяється значна увага в роботах Т.Алєксєєнко, О.Докукіної, З.Зайцевої, В.Постового, Т.Кравченко, О.Хромової та інших. В останні роки з'явились дисертаційні дослідження, присвячені різним аспектам діяльності етнопедагогіки сім'ї, як зарубіжної (В.Домніч, Г.Фінчук), так і вітчизняної (Г.Авдіянц, І.Вікторенко, А.Даник, К.Журба, Л.Повалій).

Проте праці узагальнюючого характеру, в яких простежувався б розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки, поки що відсутні. Необхідність науково-історичного аналізу ролі батьківства у вітчизняній етнопедагогіці та відсутність цілеспрямованих досліджень, які комплексно відображали б трансформацію поглядів на інститут батьківства, зумовили вибір теми дисертації **"Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки"**.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із найдавніших часів до наших днів. Вибір цього хронологічного періоду для дослідження зумовлений тим, що нижня межа припадає на період зародження інституту сім'ї та формування засад інституту батьківства. Верхня межа дослідження – сучасний стан розвитку поглядів на інститут батьківства – зумовлена тим, що сьогодні сім'я переживає кризовий стан, спричинений девальвацією сенсу сімейного життя та батьківства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане за планом наукових досліджень Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини і є складовою держбюджетної теми "Удосконалення змісту підготовки учителів української мови та літератури на основі етнокультурних традицій українців"

(№0103U002528). Тему дисертації затверджено вченою радою університету (протокол №5 від 25.12.2001 р.) та узгоджено на засіданні бюро Ради з координації досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол №1 від 29.01.2002 р.).

Об'єкт дослідження – діяльність інституту батьківства.

Предмет дослідження – трансформація поглядів на інститут батьківства на різних історичних етапах його розвитку.

Мета дослідження полягає в узагальнені поглядів на інститут батьківства у вітчизняній етнопедагогіці та в обгрунтуванні періодів його розвитку.

Згідно з предметом і метою визначено такі ***завдання дослідження***:

1. З'ясувати суть поняття "інститут батьківства", обґрунтувати його функції.
2. Дослідити відображення значення та функцій батьків у творах усної народної творчості і традиціях родинно-побутової культури українців.
3. Встановити періоди розвитку інституту батьківства у вітчизняній етнопедагогічній теорії та практиці виховної діяльності української сім'ї.
4. Обґрунтувати роль і значення української жінки-матері в родині та загальному процесі національно-культурного розвитку нації.
5. Виявити можливості використання виховного потенціалу інституту батьківства в сучасних умовах та проаналізувати перспективи його функціонування.

Методологічну основу дослідження становлять: основні положення теорії наукового пізнання, ідеї про сутність людини, її місце і призначення в світі, ідеали та цінності; світоглядні та загальнометодологічні орієнтири і положення про діалектичну єдність національного та загальнолюдського, про взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ та необхідність їх вивчення в конкретно-історичних умовах, про зв'язок історії з сучасністю. Дослідження здійснювалося на принципах науковості, історизму, наступності й системності.

На різних етапах історико-педагогічного дослідження використовувались такі ***методи:*** теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація) та емпіричні (спостереження, бесіда, анкетування, тестування).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вперше встановлено і науково обґрунтовано феномен інституту батьківства та введено до наукового обігу поняття "інститут батьківства"; здійснено системний аналіз поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки і на його основі визначено періоди розвитку інституту батьківства у вітчизняній етнопедагогічній теорії та практиці

виховної діяльності сім'ї; до наукового обігу введено поняття "пасіонарність української жінки-матері" та обґрунтовано його вживання. Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому розкрито основні засади розвитку теорії і практики діяльності інституту батьківства як цілісної системи в історії вітчизняної етнопедагогіки. На основі сформульованих положень і висновків дістали подальшого розвитку теоретичні засади родинного виховання українців.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони використані класними керівниками у роботі з батьками учнів; викладачами у середніх та вищих навчальних закладах на заняттях з історії педагогіки, етнопедагогіки та педагогіки і психології сім'ї. Результати дослідження знайшли відображення у змісті спецкурсу „Педагогічні аспекти виховної діяльності сучасної сім'ї". Вони і надалі можуть бути використані з метою удосконалення навчально-виховного процесу в середніх та вищих навчальних закладах, а також у подальших наукових дослідженнях із загальної педагогіки та історії педагогіки.

Достовірність та аргументованість наукових положень і висновків, сформульованих у результаті проведеного дослідження, забезпечуються поєднанням логіко-теоретичного та історичного аналізу, широким використанням педагогічної літератури, етнографічних джерел, фольклорного матеріалу, системним аналізом виявлених дослідницьких матеріалів, застосуванням комплексу методів, адекватних меті, предмету і завданням роботи.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри української літератури та народознавства, науково-дослідної лабораторії "Етнологія Черкаського краю" Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Матеріали дослідження висвітлювалися у виступах на Міжнародних конференціях – "Психолого-педагогічні проблеми дитинства" (Переяслав-Хмельницький, 2003 р.), "Єдність особистісного і соціального факторів у виховному процесі навчального закладу" (Полтава, 2004 р.); на Всеукраїнських науково-практичних конференціях – "До витоків становлення української педагогічної науки" (Умань, 2002 р.), "Ідеї гуманізації в педагогічній спадщині В.Короленка, А.Макаренка, В.Сухомлинського" (Полтава, 2004 р.), "Сучасні тенденції та пріоритети виховання" (Київ, 2004 р.). Основні положення і результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Уманської загальноосвітньої школи № 11 імені Миколи Бажана (довідка № 184

від 04.02.2005 р.), Уманського педагогічного училища ім. Т.Г.Шевченка (довідка №4/9 від 03.02.2005 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 49 від 22.03.2005 р.) та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка №100/01 від 08.02.2005 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено в 9 одноосібних публікаціях автора, з них 6 – у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (370 найменувань, із них 10 архівних справ) та додатків (на 11 сторінках). Основний текст роботи становить 205 сторінок. У роботі вміщено 4 таблиці та 8 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження для розвитку сучасної історико-педагогічної науки в Україні; сформульовано об'єкт, предмет, мету роботи, завдання, методологічну основу і методи; з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення здобутих результатів, відображено апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – "Інститут батьківства як соціально-педагогічне явище" – теоретично обґрунтовано феномен інституту батьківства, здійснено ретроспективний аналіз літературних джерел, що відображають формування засад інституту батьківства в історії вітчизняної педагогіки IX – XX ст., висвітлено роль, значення та функції батьків у творах усної народної творчості і традиціях родинно-побутової культури українців.

Здійснений аналіз філософської, педагогічної, психологічної і соціологічної літератури дав підстави до висновку, що у словниках, енциклопедіях немає наукового трактування сутності поняття "інститут батьківства". Це спонукало до спроби науково обґрунтувати феномен інституту батьківства.

Деякі елементи батьківства досліджувалися у працях учених (Ф.Арієса, Л.Демоза, І.Кона, М.Мід) із соціальної історії, історії дитинства, сім'ї, культури і побуту. Хоч ці матеріали фрагментарні, несистематичні, однак вони становлять інтерес для розв'язання завдань нашого дослідження.

Перші спроби дослідження етнографії батьківства українськими дослідниками зроблено в XIX столітті. Вони пов'язані з діяльністю українських етнографів, фольклористів, діячів Громад. У численних збірках, матеріалах

польових досліджень, етнографічних матеріалах, зібраних громадівцями, зафіксовано велику кількість народно-педагогічного матеріалу про етнографію батьківства. Серед сучасних українських дослідників особливої уваги заслуговує Н.Побірченко, яка дає чітке визначення терміна "етнографія батьківства", а також, звертаючись до спадщини громадівців, досліджує роль батьківства у родинному вихованні українців.

Здійснивши науковий аналіз базових понять дослідження: "сім'я", "родина", "соціалізація", "первинна соціалізація" та розглянувши проблему ефективності батьківського впливу, встановлено, що інститут батьківства відіграє головну роль у системі первинної соціалізації дитини.

Спираючись на результати проведеного аналізу, враховуючи виховну роль та функцію етнічного відтворення, яку виконує інститут, пропонуємо робочу дефініцію поняття „інститут батьківства". Отже, інститут батьківства – це запроваджений порядок в сім'ї, що регулює взаємовідносини між батьком, матір'ю та дитиною, встановлює роль і статус кожного вихователя та здійснює процеси первинної соціалізації дитини та міжпоколінної трансмісії культурно-педагогічних надбань народу.

Ретроспективний аналіз джерел вітчизняної педагогіки IX – XX століть переконливо доводить, що педагоги, психологи, етнографи, богослови, відомі діячі цього періоду визнавали актуальність проблем діяльності інституту батьківства та досліджували їх.

Важливим джерелом дослідження стали твори видатних діячів Київської Русі, статути братських шкіл, трактати професорів Київської і Острозької академій, у яких висвітлювались питання взаємовідносин між членами родини, виховання поваги і доброзичливості до старших та батьків тощо. Значний вплив на становлення поглядів щодо інституту батьківства мали ідеї християнства.

Праці видатних вчених В.Антоновича, М.Грушевського, С.Сірополка, Д.Яворницького та сучасних дослідників О.Губка, В.Кузя, А.Невгоровського, Ю.Руденка, Д.Федоренка та ін. дали змогу осягнути грунтовну і розгалужену систему козацького виховання та визначити її вплив на діяльність інституту батьківства в Козацьку добу.

Вивчення праць Григорія Сковороди доводить, що українська етнопедагогіка у його творчості отримала філософське обґрунтування. Наслідуючи народні традиції вчений надавав першорядного значення родинному вихованню та інституту батьківства.

О.Духнович уперше використав народну спадщину в науковій педагогіці та частково розкрив народні погляди на виховний інститут, вказуючи на перевагу виховного впливу матері у порівнянні з батьком.

У другій половині XIX століття родинні виховні традиції досить ґрунтовно і глибоко досліджував визначний український педагог К.Ушинський. Він вважав, що вся духовна мудрість, усі громадські ідеали, весь досвід, що набуло суспільство, передаються через сім'ю. Осмислення ролі інституту батьківства у вихованні дитини висвітлено у педагогічній спадщині українського педагога І.Негребецького.

Цінним джерелом для дослідження розвитку поглядів на інститут батьківства стали твори Пантелеймона Куліша, Лесі Українки, Івана Франка, Тараса Шевченка.

Народно-педагогічний матеріал про етнографію батьківства зібраний етнографами, фольклористами (О.Єфименко, О.Левицьким, Йосипом і Данилом Лепкими, М.Максимовичем, О.Малинкою, А.Онищуком, В.Охримовичем, Є.Сіцинським, П.Чубинським), а також громадівцями (В.Антоновичем, Б.Грінченком, М.Грушевським, П.Житецьким, З.Кузелею, В.Милорадовичем, І.Новицьким, М.Номисом, О.Потебнею, Т.Рильським та іншими).

На значенні родинних цінностей у вихованні підростаючого покоління наголошено у працях І.Огієнка. Відродження родинного культу вчений вважав одним із основних завдань інституту батьківства.

На початку XX століття з'явилися праці В.Зінковського, Т.Лабунець, Я.Мамонтова, С.Русової, Я.Чепіги, в яких розкриваються погляди на інститут батьківства зазначеного періоду. Ці педагоги відстоювали думку про необхідність створення національної системи виховання і вбачали в інституті батьківства найважливішу ланку процесу всебічного розвитку особистості.

Особливо цінними для дослідження розвитку поглядів на інститут батьківства, зокрема у радянський період, є педагогічні переконання Г.Ващенка, який, критикуючи радянську систему і створений нею ідеал, показав негативні наслідки ідеологічної політики комуністів щодо проблем сім'ї та інституту батьківства.

Значний вплив на формування поглядів щодо інституту батьківства в радянські часи мала педагогічна діяльність А.Макаренка. Його педагогічні ідеї, як теоретичні підходи, так і практика їх реалізації, відрізнялись від тогочасної авторитарної педагогіки демократичністю форм і методів виховання, проте вони не виходили за рамки пануючого радянського дискурсу.

Вагома за своїм змістом та суттю система виховання дитини в сім'ї представлена В.Сухомлинським. Василь Олександрович розкриває сутність батьківської педагогіки, значення і роль авторитету батьків, родини та їх вплив на формування підростаючої особистості. Основні ідеї А.Макаренка та В.Сухомлинського стали методологічною основою сімейного виховання у вітчизняній педагогіці XX століття.

Підгрунтям нашого дослідження стали праці українських етнопедагогів М.Стельмаховича та Є.Сявавко, які почали детально вивчати, відновлювати та застосовувати ідеї української етнопедагогіки у навчально-виховному процесі. Є.Сявавко досліджує українську етнопедагогіку в її історичному розвитку, зокрема джерела, традиції, ідеали, основні принципи і засоби вітчизняної етнопедагогіки. М.Стельмахович здійснив дослідження проблем української родинної педагогіки на основі аналізу історичного досвіду народної педагогіки, використання різноманітного матеріалу українського фольклору, етнографії, класичної художньої літератури, повсякденної практики сімейного виховання.

В історико-педагогічних працях педагогів останніх десятиліть продовжено дослідження прогресивних здобутків української етнопедагогіки та приділена увага вивченню ролі та значення впливу інституту батьківства на становлення особистості.

Дослідження ідей української етнопедагогіки у творах усної народної творчості і традиціях родинно-побутової культури доповнили дослідження поглядів на інститут батьківства.

Встановлено, що український фольклор – пісні, думи, прислів'я, приказки, легенди, казки, тощо – відтворює еволюцію світогляду народу та етнопсихологічні, релігійні та педагогічні риси різних епох. Зокрема ідеали української родини, значення сім'ї і батьків у житті людини, їх роль і функції у сім'ї, обов'язки, покладені на інститут батьківства. Цілісний образ життя української сім'ї, у межах якої функціонує і видозмінюється інститут батьківства, сприяє дослідженню звичаїв й обрядів нашого народу.

У другому розділі дисертаційного дослідження – "Історико-педагогічна трансформація інституту батьківства в теорії української етнопедагогіки та практиці виховної діяльності сім'ї" – висвітлено розвиток ідеї батьківства в процесі діяльності інституту сім'ї. Зокрема, встановлено особливості виникнення першооснов інституту батьківства та закріплення за ним функцій у період існування слов'янських племен, досліджено формування традицій виховної діяльності батьків у Княжу добу та у період слов'янського Відродження, здійснено аналіз засад трансформації інституту батьківства у контексті Козацької доби, а також процесу формування та активного розвитку родинного виховання в XIX на початку XX століття. Розглянуто проблему девальвації цінностей батьківства та деформації функцій інституту батьківства за радянських часів, а також досліджено виховний потенціал інституту батьківства на сучасному етапі.

Дослідження показало, що інститут батьківства в Україні пройшов складний і тривалий шлях становлення, формування, трансформування,

розвитку та криз із найдавніших часів до наших днів. Враховуючи внутрішню логіку та особливості розвитку історико-педагогічного знання, визначено періодизацію розвитку інституту батьківства у вітчизняній етнопедагогічній теорії та практиці виховної діяльності сім'ї. В основу періодизації покладено не лише зміни в суспільному житті, але і зміни в завданнях, значенні та статусі інституту батьківства в суспільстві, а також внутрішні зміни, пов'язані з виконанням кожним із членів виховного інституту своїх функцій. Виділено і обґрунтовано шість періодів розвитку інституту батьківства у вітчизняній етнопедагогічній теорії та практиці виховної діяльності сім'ї.

Період із найдавніших часів до кінця VIII століття є першим періодом розвитку інституту батьківства в теорії української етнопедагогіки та практиці виховної діяльності сім'ї. Територія сучасної України з найдавніших часів заселялася первісними людьми епохи палеоліту. Це населення пройшло такі історичні форми організації суспільства, як дородове суспільство, панування материнського роду та патріархальний лад.

Історичні та археологічні матеріали свідчать про існування в Україні моногамної сім'ї від часу заселення території. І хоч зміст моногамії, її структура і функції в первісні періоди розвитку суспільства дуже відрізнялися від сучасних, однак, сім'я, відокремлювалася в самостійну господарсько-соціальну ланку, з народженням дитини формувала інститут батьківства, який, у свою чергу, реалізував тогочасні погляди на виховання. В епоху матріархату складаються перші уявлення про жінку-матір як берегиню роду, що зумовило формування народно-педагогічних уявлень про роль матері у вихованні дітей. У період патріархального ладу українська жінка, передавши чоловікові ключові позиції в господарській діяльності, в організації міжплемінних взаємин, у вихованні, паралельно з чоловіком продовжує піклуватися про дітей обох статей до досягнення ними підліткового віку.

Дослідження показало, що у період існування слов'янських племен відбувається закріплення головних виховних функцій за інститутом батьківства, який зміцнює свої позиції в суспільстві та здійснює виховання підростаючого покоління в контексті життя і потреб сім'ї. Результати життєдіяльності людини в цей період почали передаватись нащадкам не шляхом наслідування, а через систематичне навчання батьків.

Хронологічні рамки другого періоду розвитку інституту батьківства охоплюють IX століття – середину XVII століття. У Княжу добу з прийняттям християнської релігії посилюються позиції української жінки в родині. Ці зміни статусу жінки в суспільному, родинному житті українців призводять до внутрішніх змін в інституті батьківства. Чоловік і дружина, ставши майже

рівноправними у родинних стосунках, несуть однакову відповідальність за виховання дітей. Батьки в ці часи намагаються розвивати у молодого покоління певні ціннісні орієнтації, які відображали тогочасні уявлення українців про ідеал людини.

В середині XVI століття історичні події зумовили не лише зміни в організації суспільного життя українців, але й у культурних, духовних вимірах. Відбувається посилений наступ на такі фактори національного виховання, як українська мова, рідна школа й національна релігія. Дослідження підтвердило висновок про те, що саме інститут батьківства в цей період здійснює первинну соціалізацію дитини, відіграє головну роль у збереженні кращих надбань духовної культури і трансформує їх у наступні покоління.

Третій період починається з другої половини XVII століття і пов'язаний з Козацькою добою та діяльністю інституту батьківства у її контексті. Ґрунтуючись на ідеях козацького світогляду, який увібрав в себе демократичні і гуманістичні основи навчання і виховання, інститут батьківства у зазначений період формує особистість з яскраво вираженими національними ідеалами, дійовим патріотизмом, високим рівнем духовності. В епоху козацтва відбувається трансформування інституту батьківства, в результаті якого зберігається пріоритетність родинного виховання у суспільстві, проте змінюється роль і статус кожного вихователя в ньому.

Образ батька – охоронця сім'ї, роду, своєї державності стає для дитини взірцем мужності і відваги, однак, знижується його роль у вихованні, що було пов'язано з його відсутністю в родині. Жінка-мати виконувала не лише всю господарсько-побутову роботу, але й виховувала дітей на християнських заповідях, народних обрядах, звичаях, традиціях. Вона виступає берегинею роду й оселі та реалізує головні функції, покладені на інститут батьківства. Однак авторитет батька завжди залишався непохитним в українських родинах. Його позиція у поєднанні з словами та справами матері утверджувала ідеї козацького руху – свободу, незалежність, народовладдя та формувала у підростаючого покоління синівську вірність рідній землі і Батьківщині.

У період Козацької доби посилюються вимоги до військової підготовки молоді та пріоритетними залишаються родинні цінності, що сприяло підвищенню відповідальності батьків перед громадою, державою та церквою за виховання своїх дітей.

XIX століття – 1920 р. – четвертий період історії розвитку інституту батьківства у вітчизняній етнопедагогічній теорії та практиці виховної діяльності сім'ї. Дослідження показало, що найвищого піднесення родинне виховання й навчання в Україні досягло в XIX – на початку XX століття. У цей

період сім'я була основним носієм ідей, знань, способу мислення, народних звичаїв. Отже, основоположну роль у системі соціалізації дитини і міжпоколінної трансмісії культурно-педагогічних надбань відігравав інститут батьківства. У зазначений період виховання ґрунтувалося на народних традиціях, релігійних віруваннях, обрядах, фольклорі. Жінка – мати була керманичем цього процесу. Виконуючи покладену на неї природну функцію народження дитини впродовж усього життя вона дбала за гідне виховання і догляд дітей, а чоловік зберігав за собою право втручатися час від часу у процес виховання як беззаперечний авторитет.

Інститут батьківства цього періоду ніс відповідальність та зберігав і розвивав християнські традиції, рідну мову, народні звичаї, обряди, тобто усю національну і духовну культуру українців.

П'ятому періоду розвитку інституту батьківства, за нашим дослідженням, відведено 1920 – 1991 роки, які відзначаються пануванням радянської ідеології. Цей період був складним і суперечливим в історії української родини. Офіційно за радянських часів проголошувалась турбота і піклування держави і уряду про сім'ю та дітей, проте, по суті, державна політика була спрямована на знецінення цілісності й автономії сім'ї та ролі батьків у формуванні підростаючого покоління. Пріоритетність у цій справі була віддана суспільному вихованню і надавались державним навчальним установам, що фактично призвело до деформації виховної функції інституту батьківства.

Функція інституту батьківства щодо нагромадження і передачі етнокультурних цінностей та культурно-педагогічних надбань народу в радянський період була деформована і поступово трансформована у контекст комуністичної ідеології.

Шостий період історії розвитку інституту батьківства розпочинається з 1991 року і пов'язаний з державною незалежністю України, відродженням національної системи виховання та переосмисленням вітчизняних феноменів, явищ, подій.

З'ясовано, що українська родина сьогодні постає у центрі глобальних, політичних та культурних змін, які відбуваються в державі. Проте сучасні соціально-економічна і демографічна кризи, тенденції соціального розшарування і шлюбно-сімейних процесів, стрімке зниження народжуваності і втрата традицій багатодітності та інші негативні реалії сьогодення ускладнюють виконання сім'єю та інститутом батьківства своїх функцій та здійснюють значний вплив на стан ціннісного світу української громадськості, зокрема сім'ї. Все це впливає на дієвість інституту батьківства.

У другому розділі відображено результати проведеного експериментального дослідження, що показало беззаперечний пріоритет матері

у здійсненні виховного процесу і контролю за його перебігом у сучасних українських сім'ях. Традиційно вона несе повну відповідальність за виконання інститутом батьківства функцій. Дослідження показали, що саме мати частіше, ніж батько, надає дитині необхідну емоційну підтримку, допомагає їй стабілізувати, покращити свій стан, коли вона чимось стурбована. Матері, як правило, цікавляться усіма проблемами життя своїх дітей: з ким і де проводять час після школи, чим займаються у вільний час, цікавляться успішністю дітей у школі та допомагають виконувати домашні завдання, знають, як діти витрачають свої кишенькові гроші, хто їх друзі тощо.

У наш час українська жінка не лише виконує основні функції інституту батьківства, життя зобов'язує її бути активною у громадському житті та задовольняти господарсько-побутові потреби сім'ї. Перевантаження жінки в суспільстві веде до негативних наслідків, тому, на нашу думку, нова стратегія родинного виховання має збалансувати участь у вихованні жіночого і чоловічого (материнського і батьківського) елементів.

Дослідження показало, що через етнопсихологічні особливості українська жінка-мати займає впродовж всієї історії розвитку нашого суспільства особливе місце в світогляді українців. На основі аналізу історичних, філософських, етнопсихологічних та фольклорних матеріалів, встановлено, що українська жінка-мати має підвищений потяг до дії (пасіонарії), яка має енергетичну природу, та спрямовує її на збереження та відродження нації. У різні періоди історії нашого етносу саме жінка-мати була Берегинею найміцнішої української національної твердині – родини і лише завдячуючи їй, українська родина виступає як хранителька моральних засад, національних звичаїв і традицій.

У дисертації здійснено ретроспективний системний аналіз розвитку поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки.

ВИСНОВКИ

1. На основі теоретичного узагальнення праць педагогів, психологів, етнографів, соціологів запропоновано робочу дефініцію поняття "інститут батьківства" як запроваджений порядок в сім'ї, що регулює взаємовідносини між батьком, матір'ю та дитиною, встановлює роль і статус кожного вихователя та здійснює процеси первинної соціалізації дитини та міжпоколінної трансмісії культурно-педагогічних надбань народу.

Інститут батьківства виконує такі основні функції :

- виховну – здійснення процесу первинної соціалізації;
- етнічного відтворення, яка включає в себе процес міжпоколінної трансмісії культурно-педагогічних надбань народу.

Виконання виховної функції дає можливість інституту батьківства бути постійно діючим інститутом виховання, а функція етнічного відтворення відображає культурні впливи інституту батьківства, які формують ментальність і вдачу українського народу.

2. В українській народній творчості завжди був присутній мотив родинності та культу роду, який характеризував ставлення та високі почуття українців до сім'ї і роду. Образ батька в народній творчості виступає як взірець мужності і справедливості. Йому належить провідна роль в організації сімейного господарства й у вирішенні питань різних сторін життєдіяльності родини. Мати є берегинею оселі, носієм любові й гуманізму. Саме на неї, за народними уявленнями українців, покладено виконання виховної функції та міжпоколінної трансмісії культурно-педагогічних надбань народу.

Освячені віками традиції родинної злагоди, християнські та загальнолюдські чесноти, найшляхетніший звичай українців – повага до батьків, прославлення матері – відображені в українському фольклорі. Впродовж століть народна творчість набула могутнього виховного значення.

Характерною ознакою соціокультурної поведінки українського народу є висока мовленнєва культура та багаті родинно-мовні традиції. Інститут батьківства – основний носій родинних традицій мовленнєвого етикету та ритуального мовлення.

3. У вітчизняній етнопедагогічній теорії та практиці виховної діяльності української сім'ї виділено шість періодів:

І період – з найдавніших часів – до кінця VIII століття – характеризується зародженням первісних форм інституту сім'ї та інституту батьківства і закріпленням функцій за виховним інститутом у період існування слов'янських племен;

ІІ період – IX століття – середина XVII століття – відзначався зміцненням позицій інституту батьківства в суспільстві та формуванням його традицій у Княжу добу (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство та Велике князівство Литовське) та період слов'янського Відродження;

ІІІ період – друга половина XVII століття – XVIII століття – виділявся зміною статусу та дієвості членів інституту батьківства у контексті Козацької доби;

IV період – XIX століття – 1920 р. – був часом активного формування та розвитку інституту батьківства в контексті національної системи виховання;

V період – 1920 – 1991 рр. – період деформації цінностей інституту батьківства і його функцій за радянських часів;

VI період – з 1991 р. – донині – характеризується подоланням стереотипів, відродженням інституту батьківства на національних та загальнолюдських засадах в Українській державі.

4. Дослідження переконливо доводить пасіонарність української жінки-матері, тому що вона має підвищений потяг до дії (пасіонарії), спрямовуючи свою енергію на досягнення основної мети – збереження та відродження нації, а життєздатна нація зберігає себе в родині.

5. Сьогодні інститут батьківства функціонує у складних і суперечливих умовах, які поглиблюють кризу його функцій. У дослідженні обґрунтовано, що для посилення виховного потенціалу інституту батьківства необхідно:

- здійснювати ранню підготовку молоді до суспільного життя, до виконання рольових функцій чоловіка і дружини, батька і матері;
- підвищити економічний рівень життєдіяльності родин, культурний рівень та пріоритет здорового способу життя;
- плекати одухотворений образ жінки-берегині нової України, але водночас збалансовувати участь у вихованні жіночого і чоловічого, материнського і батьківського елементів;
- підвищити рівень педагогічної культури та етнічної компетентності інституту батьківства;
- утверджувати національну ідею в суспільстві через національне виховання, залучення дітей та молоді до глибинних пластів національної культури і духовності;
- об'єднати зусилля держави, школи, громадських організацій, центрів соціальних служб для молоді, церкви в наданні сім'ї дієвої допомоги.

Досліджувана проблема не висвітлює всіх аспектів діяльності інституту батьківства. Наука третього тисячоліття вимагає комплексних підходів та досліджень проблем діяльності сім'ї та інституту батьківства як соціокультурного, етнічного феномену.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ярошинська О.О. Розвиток поглядів на інститут батьківства у працях вітчизняних педагогів (друга половина XIX–XX століття) // Рідна школа. – 2003. – № 6. – С. 63-66.

2. Ярошинська О.О. Формування засад інституту батьківства в історії української педагогічної думки IX–XVIII століття // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Вип. 8. – К.: Наук. світ, 2002. – С. 225-229.

3. Ярошинська О.О. Історико-педагогічний погляд на інститут сім'ї в педагогічній спадщині М.Г. Стельмаховича // До витоків становлення української педагогічної науки: Збірник наукових праць / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – К.: Наук. світ, 2002. – С. 248-250.

4. Ярошинська О.О. Становлення соціально-педагогічної діяльності інституту батьківства в Козацьку добу // Рідна школа . – 2004. – № 6. – С. 54-56.

5. Ярошинська О.О. Теоретичне обґрунтування феномену інституту батьківства // Збірник наукових праць / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 249-253.

6. Ярошинська О.О. Роль і місце інституту батьківства в творах усної народної творчості і традиціях родинно-побутової культури українців // Збірник наукових праць / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – К.: Міленіум, 2004. – С. 224-232.

7. Ярошинська О.О. Виникнення першооснов інституту батьківства // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: Науково-теоретичний часопис. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – С. 317-323.

8. Ярошинська О.О. Батьківська школа В.О. Сухомлинського // Єдність особистісного і соціального факторів у виховному процесі навчального закладу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції ПДПУ імені В.Г. Короленка; кафедра педагогіки. – Полтава, 2004. – С. 190-192.

9. Ярошинська О.О. Погляди А.С. Макаренка на проблему формування дитини в сім'ї // Витоки: Альманах української асоціації Антона Макаренка. – Вип. 2. – Полтава, 2004. – С. 151-152.

АНОТАЦІЯ

Ярошинська О.О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2005.

У дисертації здійснено системний аналіз розвитку поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки. Теоретично обґрунтовано феномен інституту батьківства та досліджено процес формування засад і вдосконалення ролі цього виховного інституту в історії вітчизняної педагогіки (IX–XX ст.). Розкрито роль, значення та функції батьків у контексті народної культури українців.

Узагальнено та систематизовано погляди вчених на інститут батьківства. Виділено періоди становлення і розвитку цього виховного інституту у вітчизняній етнопедагогічній теорії та практиці виховної діяльності української сім'ї.

Досліджено роль і значення української жінки-матері в родині та у загальному процесі національно-культурного розвитку нації. Проаналізовано сучасний стан та проблеми української сім'ї та інституту батьківства і досліджено механізм реалізації його функцій.

Ключові слова: сім'я, мати, батько, дитина, інститут батьківства, пасіонарність.

АННОТАЦИЯ

Ярошинская Е.А. Развитие взглядов на институт родительства в истории украинской этнопедагогики. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2005.

В диссертации осуществлен ретроспективный системный анализ развития взглядов на институт родительства в истории украинской этнопедагогики.

На основе анализа философской, педагогической, психологической, социологической, этнографической литературы, с учетом зарубежных и отечественных исследований родительства и этнографии родительства в диссертации обоснован феномен института родительства, предложено определение понятия "институт родительства" и определены его функции.

Всесторонний анализ источников отечественной педагогики IX – XX веков подтверждает, что педагоги, психологи, этнографы, богословы, известные мыслители данного периода исследовали проблему становления, формирования и развития института родительства, поскольку попытки решения указанной проблемы обусловлены объективной необходимостью формирования действенного института родительства в разные исторические эпохи.

Исследование показало, что идеи украинской этнопедагогики в устном народном творчестве и традициях семейно-бытовой культуры дополняют исследования института родительства та отражают эволюцию мировоззрения народа.

Путем анализа установлено, что украинский фольклор (песни, думы, пословицы, поговорки, легенды, сказки, детский фольклор) содержит ценный фактологический материал для исследования проблем института родительства. Элементы родовых и племенных представлений украинцев находятся в поэзии

народных обрядов, мудрость и педагогический гений сохранили легенды, пословицы и поговорки. Созданное на протяжении веков народное творчество приобрело огромное воспитательное значение.

Исследование показало, что институт родительства в Украине прошёл сложный и многолетний путь становления, трансформирования, развития с давних времен до современности. С учетом внутренней логики и особенностей историко-педагогических знаний, в диссертации разработана периодизация развития института родительства в отечественной этнопедагогической теории и практике воспитательной деятельности семи:

I период: с древних времен – VIII в. Период зарождения первобытных форм семьи и института родительства и закрепление функций за данным воспитательным институтом в период существования словянских племен;

II период: IX – средина XVII в. Период укрепления позиций института родительства в обществе и формирования традиций деятельности данного воспитательного института в Княжеские времена (куда включаем Киевскую Русь, Галицко-Волынское княжество и Великое княжество Литовское) и период славянского Возрождения;

III период: вторая половина XVII – XVIII в. Период изменения статуса и функций членов института родительства в контексте Козацкой эпохи;

IV период: XIX – 1920 г. Период активного формирования и развития института родительства в контексте национальной системы воспитания;

V период: 1920 – 1991 гг. Период деформации ценностей института родительства и его функций в советское временя;

VI период: 1991 г. – до наших дней. Период преодоления стереотипов, возрождения института родительства на национальных и общечеловеческих принципах в Украинском государстве.

Результаты экспрементальной роботы раскрыли тенденции развития института родительства в наше время, а именно – приоритет матери в воспитательном процессе в современных украинских семьях.

На основе анализа исторических, философских, этнопсихологических и фольклорных материалов в структуру историко-педагогической науки введено понятие «пассионарность украинской женщины–матери» и обосновано его употребление.

В диссертации раскрыты основные принципы теории и практики деятельности института родительства как целостной системы в истории отечественной этнопедагогики.

Ключевые слова: семья, мать, отец, ребёнок, институт родительства, пассионарность.

SUMMARY

Yaroshynska O.O. The development of parents' institute theories in the history of Ukrainian ethnopedagogics. – Manuscript.

The thesis on competition of the scientifik degree of candidate of pedagogical sciences in speciality 13.00.01 – general pedagogics and history of pedagogics. – National Pedagogical University nemed M.P. Dragomanov, Kyiv, 2005.

The foundation and the development of parents institute theories in the history of Ukrainian ethnopedagogics is analyzed in the dissertation. The scientific work deals with the phenomenon of the parents institute and the basis of its forming and improvement in the history of national pedagogics (9-20 th). The role, the function and the influence of parents in the Ukrainian national culture is researched in the thesis.

The dissertation allows to generalize and systematize the parents institute theories and to define the periods of its foundation and development in the national ethnopedagogics and in the Ukrainian family activity.

The dissertation shows and systematizes the role and the importance of the Ukrainian woman-mother in the family and in the whole process of the national and cultural development. The modern problems of Ukrainian family, the problems of parents' institute and the mechanisms of the realization of its functions are analyzed in the thesis.

Key words: family, mother, father, child, parents' institute, passionateness.